PESTEN

I Malmö

Pesten i Malmö 1712. Av lektorn, fil lie H ans Ersgård Utdrag 1973 Elbogen.

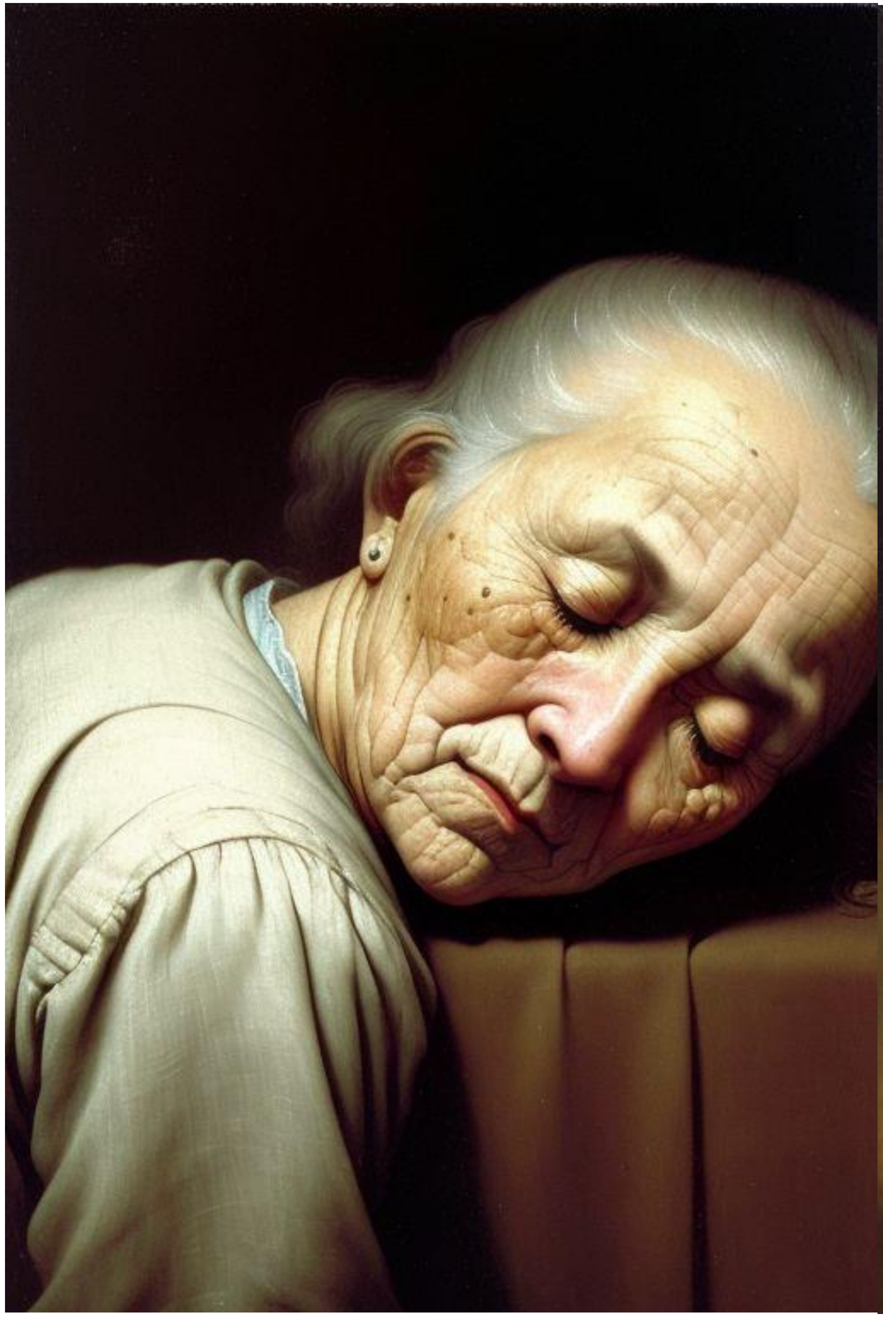

Pesten I Malmö

1710-12

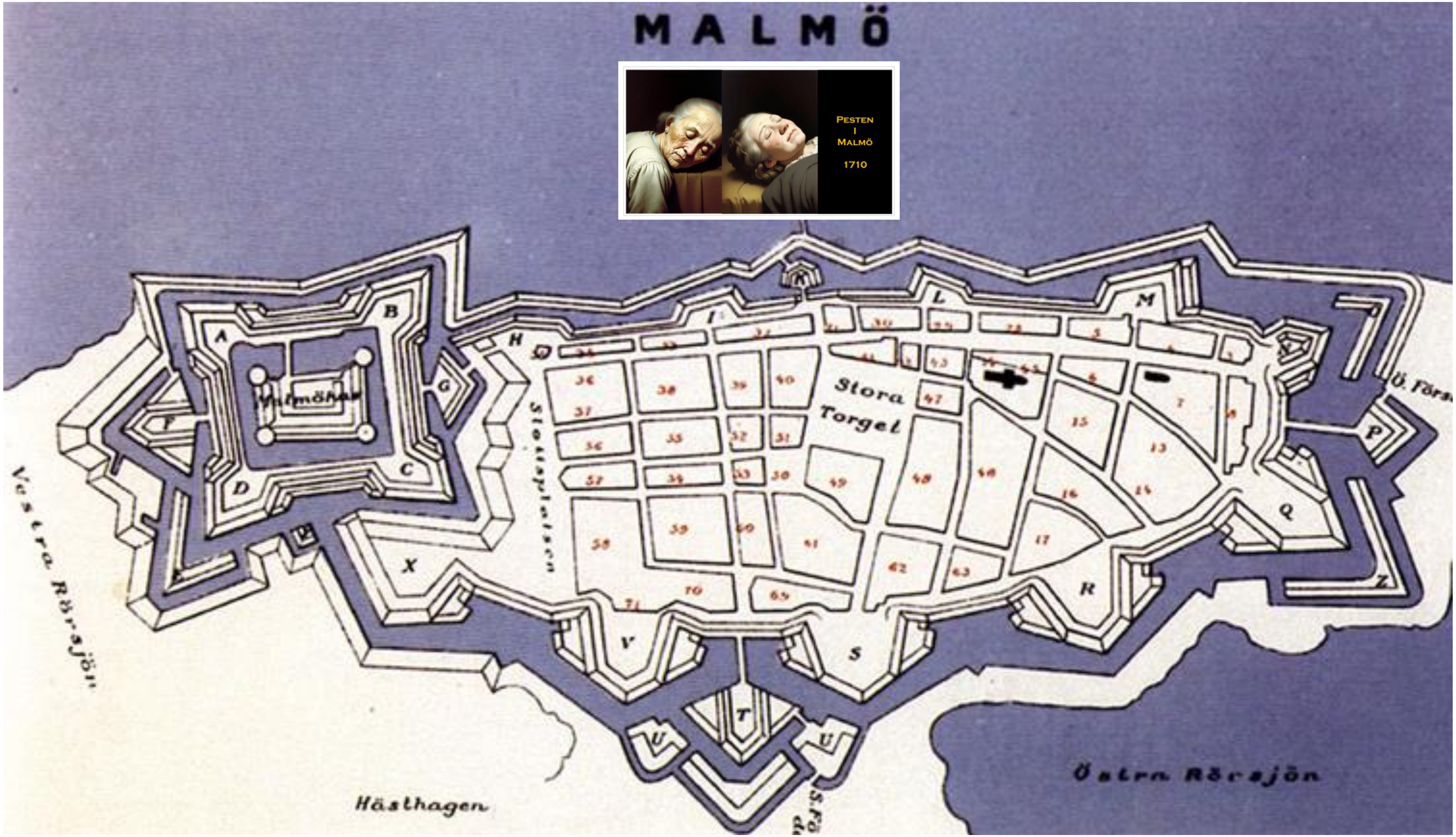
MALMÖ
Malmöhus
Stora
Torget
Slottsplatsen
Vestra Rörsjön
Östra Rörsjön
Hästhagen
Ö. Förs
Pesten
I
Malmö
1710

Stortorgets västsida på 1890-talet. Den vänstra delen av bilden visar en del av kvarteret Lejonet med apoteket Lejonets byggnad i hörnet åt Isak Slaktaregatan. Här var apoteket inrymt under åren 1822- 1896. Apotekaren i Malmö 1712, Christopher Dieterich (den andre), hade en viktig uppgift i det då pestdrabbade Malmö. Han levererade under detta år medikamenter för 649 daler till de pestdrabbade malmöborna.

Pesten 1710-12

I början av 1700-talet härjades stora delar av Europa av den asiatiska böldpesten. Från Turkiet och Balkanområdet spred sig den fruktade sjukdomen norrut genom Ukraina och Polen upp mot Östersjöområdet. På sensommaren 1709 krävde epidemin sina första offer i Danzig, och följande år slog den till i de svenska Östersjöprovinserna, Livland och Estland, som då i tio års tid plågats av kriget mellan Sverige och Ryssland. Den svenska stormaktens herravälde över de baltiska provinserna led mot sitt slut, vilket medförde, att en mängd människor - militärer och civila - flydde undan den ryska invasionsarmen och sökte sig tillbaka till Sverige och främst Stockholm. Sannolikt förde dessa baltiska flyktingar med sig pesten till huvudstaden, där de första pestfallen observerades i juni 1710. Fram till våren 1711 rasade böldpesten i Stockholm och ryckte under denna tid bort ungefär en tredjedel av befolkningen (c 20 000 människor)

Från Stockholm fördes smittan vidare söderut längs kusten. Smittospridare var framför allt råttor, och från dessa fördes den av loppor över till människor. På senhösten 1710 hade epidemin nått Blekinge, där c 10 000 människor beräknas ha avlidit i pesten under det följande halvåret. Därefter stod Skåne i tur att ta emot besök av " den grymma farsoten" . Våren 1711 bröt pesten ut i Domsten norr om Helsingborg och spred sig sedan över socknarna i nordvästra Skåne. Till denna del av landskapet kan smittan ha förts över från Danmark, där pesten rasade våldsamt i Helsingör och Köpenhamn under 1710 och 1711. Malmö med omnejd förskonades hela 1711 från besök av den fruktade gästen, vilket är förvånansvärt med tanke på de livliga förbindelserna mellan stadens köpmän och landsbygdsbefolkningen. Under vintern 1 709 -1710, då för övrigt kriget mellan Sverige och Danmark blossat upp igen, fick malmöborna en påminnelse om sin maktlöshet mot smittosamma sjukdomar.

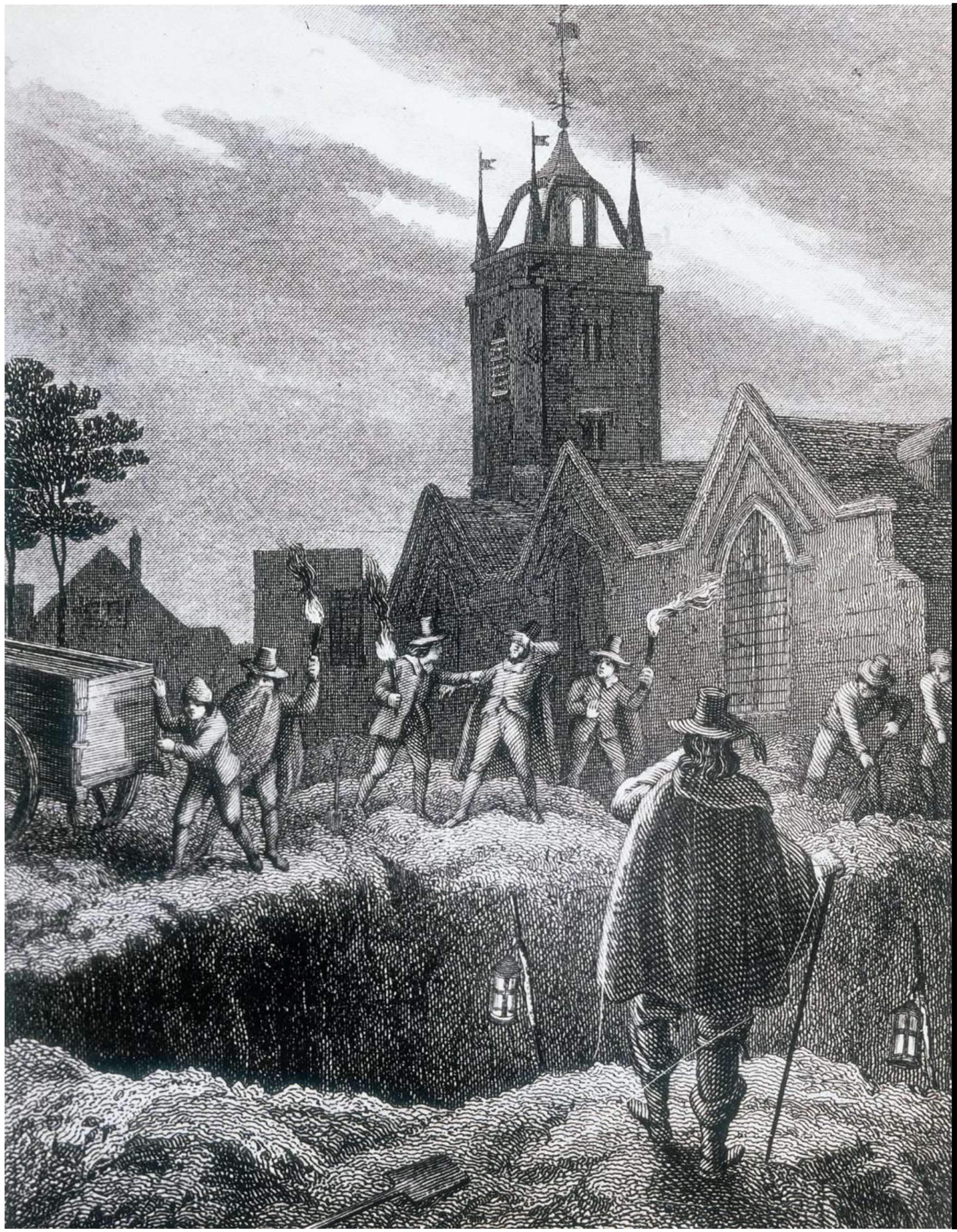

Pesten
1710 - 12

Under vintern 1709-1710, då för övrigt kriget mellan Sverige och Danmark blossat upp igen, fick malmöborna en påminnelse om sin maktlöshet mot smittosamma sjukdomar. En svår epidemi dock inte pest härjade under ett halvt års tid och ökade dödligheten långt över det normala. På ett år sjönk antalet mantalsskrivna personer, dvs personer i åldrarna 15-60 år med 17 % (från 1693 år I709 till I 4II år I710)

På nyåret 1711 hade Skånes guvernör, Magnus Stenbock, varnat malmöborna för risken att pesten skulle dyka upp. Han manade till försiktighet och förbjöd borgerskapet att delta i allmänna marknader. Vissa anstalter borde träffas för att begränsa farsoten. Dessa varningsord ledde till att magistraten sammankallade borgerskapet för att diskutera, var man skulle kunna inrätta ett sjukhus för eventuella pestsmittade. Borgerskapet föreslog då tre byggnader i utkanten av staden: badstugan på Slottsplatsen, tyggården vid Österport och huset intill kvarnen vid gamla Söderport. Stenbock kunde emellertid inte acceptera dessa byggnader, eftersom de användes av garnisonen. Han önskade i stället att ett sjukhus inrättades utanför staden på värnen eller vid Sege och Håkanstorp. Detta förslag avvisades i sin tur av borgarna med den motiveringen att de sjuka skulle få den bästa hjälpen, om de kunde få vård av stadens läkare och tröst av sina själasörjare "i aparte rum" i sina egna hus inne i staden. Något definitivt avgörande i sjukhusfrågan kom man inte fram till vid detta tillfälle. När frågan aktualiserades året därpå, skulle det visa sig, att borgerskapets mening segrade. När pesten väl kom till Malmö, blev det aldrig tal om att de smittade skulle föras ut ur staden. När pesten på sommaren 1710 inledde sitt angrepp mot Stockholm, hade Collegium medicum fått i uppdrag att utarbeta en s k pestkur, dvs en skrift med råd till allmänheten, hur den skulle bete sig i pesttider. En liknande åtgärd vidtogs i Skåne, där Magnus Stenbock befallde guvernementsläkaren Johan Jacob Döbelius "att uppsätta några vissa Medicamenter till allmogens bästa och deras bruk och nyttjande igenom trycket att kungöra" . På nyåret 1711 publicerade Döbelius ett åttasidigt häfte, i vilket han presenterade tre invärtes och ett utvärtes pestmedel.

Seeland.

I början av juni r 7 r 2 började det gå rykten i Malmö att några personer hade avlidit i pesten. Magistraten sammanträdde den r 3 juni och beslöt då att låta undersöka ryktenas sanningshalt. Doktor Johannes Thomaeus och fältskären Johan Meinecke tillkallades och beordrades att undersöka de avlidna och fastställa dödsorsaken. Man beslöt också att sätta huset med de misstänkta fallen under militär bevakning. Samma dag kunde Thomaeus och Meinecke rapportera att de inte hade funnit några tecken, som tydde på att det var fråga om pest eller annan smittosam sjukdom. På de avlidnas kroppar hade de nämligen inte observerat vare sig fläckar, svullnader eller bölder. I ett hus vid slottsplatsen hade de träffat på en sängliggande piga, som man misstänkte ha drabbats av någon smittosam sjukdom. De båda läkarna menade dock att kvinnans sjukdom berodde på undernäring och att hon skulle duka under av brist på tillsyn. Magistraten befarade emellertid det värsta och diskuterade därför redan vid detta tillfälle vissa åtgärder, som måste vidtagas för den händelse staden skulle drabbas av pesten. Man måste sålunda inrätta provisoriska sjukhus och anställa personal pestmedicus, pestpräst, sjukvaktare och dödbärare som skulle ta hand om de sjuka och avlidna.

Farhågorna besannades. Under de följande dagarna avled bevisligen fyra personer i pesten. Enligt de s k pesträkenskaperna var Per Andersson och Karin Vagnmans i Grynboderna (nuv Grynbodgatan) farsotens första offer. De begrovs båda utanför staden den 16 juni. Snart följdes de av Per Anderssons hustru och barn, som också de blev nedmyllade någonstans utanför stadens vallar.

Då det nu förelåg otvetydiga bevis för att pesten hade fått fotfäste i staden, kallade magistraten borgerskapet till rådhuset, där man "i anledning av den fruktan man lever i att nu för tiden någon smittosam sjukdom här i staden torde hava sig inritat", skulle överlägga om uttaxering av en extra skatt. Pengar behövdes framför allt till avlöning av den personal, som kom att "ha omak med de sjukas uppvaktning och de dödas bortbärande". Malmöborgarnas skatteförmåga var hårt ansträngd till följd av det långvariga kriget, men den nya pålagan var allt för angelägen för att borgerskapet skulle protestera mot magistratens förslag.

Pesten
1710-12

[redacted]

Den 19 juni rapporterade han att farsoten åter börjat härja i "åtskilliga socknar omkring Lund och Landskrona förutom några hus i staden Malmö, som anstuckne blivit". En vecka senare infann guvernören sig på rådstugan och begärde att bli informerad om sjukdomen som grasserade i staden. Magistraten skulle under trumslag låta kungöra, att alla borgare som hyste sjuka i sina hus måste anmäla detta inom 24 timmar. Dessa rapporter skulie avlämnas till magistraten vid Södre port, och därefter skulle doktor Thomaeus och fältskären Meinecke undersöka de sjuka, "så att det blir kunnigt av vad art sjukdomen kan vara".

Burensköld frågade vid detta tillfälle Thomaeus och Meinecke, om de mot ett särskilt arvode ville åta sig vården av dem som insjuknade i farsoten. Thomaeus var villig, men Meinecke ursäktade sig med att han hade tillräckligt att göra med att sköta sin tjänst som fältskär vid barnhuset och artilleristaten. Guvernören ville emellertid inte veta av sådana undanflykter. Meinecke måste åta sig uppdraget, såvida han inte ville anses som obstinat. För att minska smittorisken beordrades Thomaeus och Meinecke att välja ut avsides liggande hus, "där de sig från sunda människor kunna avhålla, så ofta de icke nödvändigtvis måste uppehålla sig hos dem". Magistraten befalldes vidare att utse vissa hus, dit de pestsmittade kunde föras. Barnhuset i hörnet av Västergatan och Långgårdsgatan (tidigare kallad Barnhussträdet) ansågs passa utmärkt för detta ändamål, men Burenskiöld menade att de sjuka tills vidare kunde föras "uti de för detta där till förordnade sex hus". Dessa hus låg vid Hjorttackegatan och tillhörde hospitalet. Efter 1712 kallas husen ibland Pestraden. I början av juli förvärrades situationen. Antalet pestsjuka växte snabbt, och det blev nu nödvändigt att utfärda noggranna förhållningsregler för befolkningen. Guvernören Burensköld infann sig på nytt i rådstugan den 5 juli och i hans närvaro fastställde magistraten en rad föreskrifter, som skulle hindra att pesten fick allt för stor spridning.

För att inte smittan skulle föras ut till den kringliggande landsbygden införde man en sträng kontroll av all trafik genom stadsportarna. Var och en som önskade lämna staden skulle först låta sig undersökas av fältskären. Om vederbörande befanns vara frisk, kunde han sedan uppsöka guvernementskansliet för att hämta ett "sundhetspass", som gav honom tillåtelse att passera ut genom stadsporten. Det var naturligtvis omöjligt att helt avskära förbindelserna med landsbygden, eftersom varuutbytet mellan land och stad var ett livsvillkor för befolkningens försörjp.ing. Magistraten beslöt därför att förordna några borgare, som under uppsikt av en rådman, skulle göra inköp av bönderna för stadsbornas räkning. De varor som stadens köpmän ville sälja, kunde de föra ut på östra sidan till "Kiersbärsbacken" eller på södra sidan till det yttersta huset på värnen, och dit skulle lantmännen också komma med sina varor. Många borgare höll sig med kreatur, som betade på stadens fälad.

De flesta av de pestsmittade stannade kvar i sina hem, där de blev omskötta av pestfältskären. Denna vårdform hade som ovan nämnts - borgerskapet rekommenderat som den lämpligaste. Redan den första veckan efter det att man konstaterat att epidemin brutit ut, började man emellertid utnyttja det provisoriska sjukhuset vid Hjorttackegatan. Dit förde man pestsmittade, framför allt de som tillhörde den fattigare delen av stadsbefolkningen. Det s k pesthuset kom sedan att fungera som huvudsjukhus under återstoden av året. Då epidemin kulminerade i slutet av augusti, uppehöll sig ett femtiotal sjuka i pesthuset.

PESTEN
I
MALMÖ

PESTEN
1710-12

Under de två följande månaderna, då pesten härjade som värst, fanns det inte någon utbildad läkare i Malmö. Först fram i oktober lyckades man få tag i en efterträdare till Thomaeus. På guvernören Jacob Burenskiölds rekommendation antog magistraten den 4 oktober medicinae studiosus Petrus Platin till pestläkare. Trots att Platin ännu inte ägde full läkarkompetens, fick han samma lön som Thomaeus hade haft. Praktisk erfarenhet som pestläkare saknade däremot Platin inte. Han hade tjänstgjort på olika håll i pestdrabbade områden uppe i Sverige och hade ord om sig att kunna öppna pestbölder och ordinera svettdrivande medel. Platin arbetade bland pestsjuka malmöbor under oktober och november. Att hans förordnande sedan inte förlängdes berodde på att epidemin hade börjat avtaga i styrka under november.

Fram i oktober blev det nödvändigt att upplåta mera mark inom stadenför begravning av pestoffren. Magistraten förordnade då att "de hederlige av stadens invånare så ock borgerskap" skulle få begravas på Nya hospitalets kyrkogård i hörnet av Djäknegatan och Snapperupsgatan. Denna kyrkogård skulle nu utvidgas och "dragas uti ett med den till bemte hospital inhägnade trädgård, som därtill är helt tjänlig, emedan han är stängder och avsides belägen" Som ovan nämnts skulle pestoffer ur folkets djupa led jordas utanför stadens vallar. Två extra dödgrävare anställdes för att gräva fattiggravarna, som var av växlande storlek, ibland avsedda för ett, ibland för flera lik. I det samtida källmaterialet ges inte något klart besked om var pestkyrkogården var belägen. I pesträkenskaperna talas det ibland om att begravningen skedde "utom staden" eller "på fälten".

I Malmö räknade man med, uppskattade antalet döda till "långt över I 000 människor". Hofverbergs uppskattning av dödligheten får dock tas med en viss reservation. 1712 års mantalslängd för Malmö redovisar I 318 betalande personer. Om man utgår från att de mantalsskrivna invånarna utgjorde cirka 60 % av totalbefolkningen, finner man, att stadens folkmängd knappast kan ha överstiget 2 700. Om dödligheten varit så hög som Hofverberg antar, skulle det ha inneburit att ungefär hälften av stadens befolkning hade dukat under av pesten. Detta förefaller emellertid knappast troligt. De stora pestepidemierna i Stockholm och Köpenhamn 1710 till 1711 beräknas ha krävt var tredje invånares liv. Samma omfattning torde epidemin' ha haft i Ystad 1712. Det synes därför vara mera rimligt att med ledning av det hittills kända materialet uppskatta antalet pestoffer i Malmö till mellan 800 och 1 000.

I många familjer förekom det att endast en person rycktes bort av pesten. Mycket vanligt var det dock att man och hustru båda insjuknade och avled. Några relativt stora hushåll utplånades helt. En anteckning i en skattelängd upplyser om att borgaren Christen Jönsson med hustru och allt husfolket dött i pesten.

Fram i november visade pesten tecken till avtagande, men först på nyåret fick magistraten tillstånd att lätta på de rigorösa bestämmelser som hade isolerat staden från den omgivande landsbygden. I mitten av januari begärde magistraten att få öppna stadsportarna. En tid därefter kom klartecken från guvernören och den 14 februari kom äntligen det efterlängtade beskedet att stadens isolering skulle brytas, sedan vissa säkerhetsåtgärder hade vidtagits. De som hade begravt sina döda på Nya hospitalskyrkogården, skulle på egen bekostnad täcka gravarna med sand till en alns höjd, liksom man nyligen hade gjort på Gamla hospitalskyrkogården. Vidare skulle man bränna all halm och alla kläder som fanns kvar i de pestsmittade husen, varefter husens väggar skulle kalkas. Först när detta var gjort skulle portarna åter öppnas som ett tecken på att Malmö hade blivit kvitt " den grymma farsoten